

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ

(σχετικό απόσπασμα από το έργο του *Olof Gigon*

«ΣΩΚΡΑΤΗΣ»)

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀναξαγόρα στοῦ σύνολό της εἶναι μία πάρα πολὺ πρωτότυπη, ἂν καὶ κάπως δύσκαμπτη, προσπάθεια νὰ συμβιβασθοῦν θέσεις τῆς ἐλεατικῆς ὄντολογίας μὲ τὴ μιλήσια φυσικὴ φιλοσοφία.¹ Ὑπάρχει μόνον τὸ ὄν. Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ γίγνεσθαι καὶ φθορὰ. Ὅτι γίνεται ἐπιφαντικὰ ἀντιληπτὸ ὡς γίγνεσθαι καὶ φθορὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ διαφορετικὰ, δηλαδὴ ὡς ἀπλὴ μετακίνηση στὸν χῶρο. Αὐτὸ ὁδηγεῖ στὴ θέση ὅτι μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν «ὅλα ἀπὸ ὅλα», ἐπεὶδὴ περιέχονταν ἀνέκαθεν «ὅλα σὲ ὅλα». Στὸ χῶμα περιέχονται μόρια σταριοῦ, σ' αὐτὰ περιέχονται μόρια κρέατος καὶ αἵματος, στὰ ὁποῖα μεταβάλλεται τὸ στᾶρι, ὅταν τρώγεται ὡς ψωμὶ καὶ εἰσέρχεται σ' ἓναν ζωντανὸ ὄργανισμό. Ὅλα βρίσκονται μέσα σὲ ὅλα καὶ τὸ ἄτομο ἀντλεῖ τὴν ἰδιοτυπία του ἀπλῶς ἀπὸ τὸ ὅτι γίνονται κυρίως ὁρατὰ μόρια ὁρισμένου εἴδους. Ἡ μεταβολὴ ἑνὸς πράγματος σὲ κάτι ἄλλο σημαίνει ὅτι ὁρισμένα μόρια ὑποχωροῦν, ἐνῶ ἄλλα προωθοῦνται στὸ προσκήνιο.

Ἡ ἀνθρώπινη ἀντίληψη, πάλι, ὀφείλεται στὸ ὅτι ἐπίσης ὅλα βρίσκονται μέσα στὸν ἄνθρωπο καὶ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀντιδράσει ἀντιληπτικὰ ὅποτε ἐμφανίζονται, ὁρισμένα μόρια τοῦ ἀντικειμένου μαζί μὲ ὁρισμένα ἀντίστοιχα (στὸν Ἀναξαγόρα: ἀντίθετα) μόρια, ποὺ ὑπάρχουν μέσα του. Τὰ πάντα ἀνεξαιρέτως περιέχονται λοιπὸν στὸ ἀντιλαμβανόμενο ὑποκείμενο καὶ στὸ ἀντιληπτὸ ἀντικείμενο, καὶ κάθε μεταβολὴ εἶναι μόνον μετακίνηση τῶν χωρικῶν σχέσεων ἐντὸς τοῦ ὅλου, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ.

Θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Πρωταγόρα στηρίζεται ἐξ ὁλοκλήρου σ' αὐτὰ τὰ θεμέλια, τὰ συμπληρώνει ὅμως μὲ ἓνα θεωρητικὸ-δυναμικὸ στοιχεῖο: ὁ Πρωταγόρας δέχεται θεωρητικὰ ὅτι αὐτὸ τὸ ὅλον ἐδῶ καὶ ἐκεῖ βρίσκεται σὲ διαρκὴ κίνηση. Ταυτόχρονα (καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικό) λέει ὅτι, ἀφοῦ ὅλα ἀνεξαιρέτως περιέχονται στὸ ὑποκείμενο καὶ στὸ ἀντικείμενο, γι' αὐτὸ καὶ κάθε ἀντίληψη ἀνεξαιρέτως εἶναι ἀληθής, ἐπεὶδὴ ἡ συστοιχία διατηρεῖται ἀκόμῃ καὶ στὶς ἰσχυρότερες μεταβολές. Σχετικὰ θὰ μιλήσουμε παρακάτω.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἀναξαγόρας περιορίσθηκε νὰ συνενώσει τὴν παρμενίδεια θέση, ὅτι ἡ νόηση καὶ τὸ εἶναι ταυτίζονται, μὲ δεδομένα τοῦ ἀντιληπτοῦ κόσμου λέγοντας ὅτι τόσο τὸ ἀντιλαμβανόμενο ὅσο καὶ τὸ ἀντιληπτὸ ἀποτελοῦνται ἀπὸ

¹ Βασικὰ χωρία γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀναξαγόρα, *Die Fragmente der Vorsokratiker* 59A 41, 92, B 6, 10-12.

ἀπείρως πολλά διάφορα καὶ ἀμετάβλητα μόρια, τῶν ὁποίων ἡ μετακίνησις στὸν χῶρον δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς μεταβολῆς.

Ἀλλὰ ὁ Ἀναξαγόρας δὲν ἀναγνώρισε καμιά διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μιὰ τέτοια κατανόηση τῶν ἀντιληπτῶν δεδομένων καὶ στὴ νόηση; Ἐγκατέλειψε τὴν προτεραιότητα τῆς νόησης, ὅπως τὴν ὅρισε σαφῶς ὁ Παρμενίδης; Δὲν εἶναι εὐκόλο ἐδῶ νὰ διακρίνουμε καθαρά. Τουλάχιστον γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας θεώρησε τὸ πνεῦμα ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ὡς κάτι ὑπάρχον αὐτοτελῶς. Γνωρίζουμε ἀκόμη ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας κατέδειξε μὲ παραδείγματα τὴν ἑλλιπὴ ἀκρίβεια τῆς αἰσθητήριας ἀντίληψης. Τέλος, ἔχουμε μαρτυρίες γιὰ μιὰ ἰδιαίτερα παράξενη διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε αἰσθητήρια ἀντίληψη συνδέεται μὲ πόνο· καὶ αὐτὴ ἡ θέσις τεκμηριώνεται μὲ τὰ ἐντελῶς ἐμπειρικά παραδείγματα τῆς δυσάρεστης ἐπίδρασης δυνατῶν ἤχων ἢ τοῦ πάρα πολὺ ἔντονου φωτισμοῦ. Ἀλλὰ τίθεται τὸ ἐρώτημα μήπως πίσω ἀπ' αὐτὰ κρύβεται κάτι βασικότερο. Μήπως ὁ Ἀναξαγόρας ἐννοοῦσε ὅτι ἡ ἀντίληψη σημαίνει τὴ σύγκρουση ἀντιθέτων, ὅτι εἶναι, ἀνακριβὴς καὶ συνδέεται μὲ κόπο καὶ πόνο, ἐνῶ ἡ γνώσις τοῦ πνεύματος στρέφεται στὸ ὅμοιο, δηλαδή στὸ πνεῦμα, γιὰ τοῦτο καὶ δὲν προκαλεῖ πόνο, ἀλλὰ μᾶλλον ἔχει πολλές χαρὲς καὶ τέλος διαθέτει ἀκρίβεια ἀκατόρθωτη γιὰ τὴν ἀντίληψη; Ὅπωςδήποτε αὐτὸ εἶναι πιθανόν· γιατί σχεδὸν ἀναγκαῖα ἡ γνώσις τοῦ κοσμικοῦ πνεύματος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάγεται στὸν κανόνα ποὺ διέπει τὴν ἀντίληψη τῶν ἐνδοκοσμικῶν πραγμάτων.

Ὅσο ἀόριστα κι ἂν μιλοῦν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα, πάντως φαίνεται ξεκάθαρα ὅτι γιὰ τὸν Ἀναξαγόρα μόνον ὁ ἄνθρωπος μετέχει τοῦ πνεύματος. Ἔτσι διακρίνεται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ζῶα. Αὐτὸ μας ὁδηγεῖ στὸν δεῦτερο κύκλο προβλημάτων, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια ἐπέδρασε στὴ σοφιστική. Ἄμεσες μαρτυρίες ἔχουμε καὶ ἐδῶ μόνο γιὰ λίγα πράγματα. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας εἶπε πὼς οἱ ἄνθρωποι εἶναι κατώτεροι ἀπὸ τὰ ζῶα σὲ ὅλες τὶς φυσικὲς δυνάμεις καὶ ἱκανότητες, ἀλλὰ ἡ ἀνθρώπινη εὐφυΐα καὶ τέχνη ἀντιστάθμισαν μὲ τὸ παραπάνω αὐτὸ τὸ μειονέκτημα καὶ κατέστησαν τὸν ἄνθρωπο ἱκανὸ νὰ δαμάσει τὰ ζῶα.² Κατ' αὐτόν τὸν τρόπο θίγεται ἓνα θέμα πολὺ σπουδαῖο γιὰ τὴ σοφιστική, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν Σωκρατική. Ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως διαθέτουν πλούσιο ἐξοπλισμὸ σὲ ὅπλα καὶ ἐνδυσση, μὲ τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντελῶς ἀβοήθητος, εἶναι ἤδη πολὺ παλιὰ καὶ ἀνάγεται στὴ δημώδη μυθικὴ φιλολογία. Τουλάχιστον μετὰ τὸν Ἀναξαγόρα γίνεται ἀντικείμενο τοῦ στοχασμοῦ. Ἡ διαπιστώνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν ἀδικημένο ἀπὸ τὴ φύση καὶ σχεδὸν ἀνίκανο νὰ ἐπιβιώσει· αὐτὸ ἔχει στόχο νὰ δείξει ὅτι ὁ θάνατος εἶναι πολὺ πιὸ ποθητὸς ἀπὸ τὴ ζωὴ ἢ ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἐνδιαφέρθηκαν καθόλου γιὰ τὸν

² *Die Fragmente der Vorsokratiker* 59B 21b.

ἄνθρωπο. Ἦ δέιχνεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαθέτει μία πνευματικὴ ἱκανότητα, ἢ ὁποῖα τὸν ἐξυψώνει πολὺ πρὸ πάντων ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα καὶ τὸν καθιστᾷ κύριο τῶν ζώων. Ἦ, τέλος, μαθαίνουμε πῶς οἱ θεοὶ ἀπέδειξαν πράγματι τὴ μέριμνά τους γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὅχι μόνο δίνοντάς του τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ καθαρὰ φυσικὰ προτερήματα. Ἔτσι, ἀπὸ ἄποψη φιλοσοφικῆς ἀρχῆς, ὅλο αὐτὸ τὸ θεματικὸ σύμπλεγμα ἀποτελεῖ ἀφ' ἑνὸς συμβολὴ στὴν ἐξέλιξη τῆς ιδέας περὶ προνοίας (ὁ Ξενοφῶν, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ γνωστότερα κεφάλαιά του,³ τὴν ἀναμειγνύει μὲ τὴν τελολογικὴ ἀρχή, ἢ ὁποῖα δὲν σημαίνει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο), ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ τὴ βάση μιᾶς ἀπὸ τὶς ιδέες, μὲ τὶς ὁποῖες προπάντων ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει τὴ σημασία τῆς φιλοσοφίας γενικά: ἐπειδὴ τὸ ἰδιάζον προτέρημα τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται στὸ πνεῦμα, ἢ μεγαλύτερη εὐδαιμονία μπορεῖ νὰ στηρίζεται μόνο στὴ δραστηριότητα τοῦ πνεύματος καὶ σὲ τίποτε ἄλλο· γιατί ὡς πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες ιδιότητες τὰ ζῶα ὑπερέχουν κατὰ πολὺ σὲ σχέση μὲ τὸν ἄνθρωπο.

Τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμον ἀνήκει στὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε σὲ ἀδιάλειπτη σχεδὸν συνέχεια ξεκινώντας ἀπὸ τὴ φυσικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀναξαγόρα, περνώντας ἀπὸ τὴ σοφιστικὴ στὴ Σωκρατικὴ καὶ φτάνοντας στὴν κλασικὴ φιλοσοφία.

³ Απομνημονεύματα Ι, 4.